

Mitä runomuoto merkitsee psalmien kääntämiselle?

Runoilija Kirsi Kunnas raamatunkäännöstyössä

Kirsi Kunnas (* 1924) tunnetaan ennen kaikkea lastenrunoilijana ja kääntäjänä. Kansalliskirjasto Fennica-tietokantaan sisältyy hänen nimellään kaikkiaan 230 nimekettä. Kunnaksen julkaistu tuotanto alkaa vuodesta 1947 ja ulottuu nykypäiviin asti. Runokokoelmien ja lastenkirjojen ohella Kunnas on julkaissut useita maailmankirjallisuuden klassikkojen käännöksiä. Työstään hän on saanut lukuisia palkintoja ja kunnianosoituksia, viimeksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Aleksis Kivi -palkinnon syksyllä 2012. Kunnakselle on myönnetty myös muun muassa Tampereen yliopiston kunniatohtoriin sekä akateemikon arvonimet.

Kirsi Kunnas osallistui myös vuonna 1992 hyväksytyyn ja käyttöön otettuun suomenkielisen Raamatun käännöstyöhön. Hän toimi suomen kielen asiantuntijana psalmien käännösyksikössä yhdessä seemiläisten kielten professorin Jussi Aron sekä sittemmin Aroa professorina seuranneen Tapani Harviaisen kanssa vuosina 1977–1978 sekä kymmenisen vuotta myöhemmin myös lyhyen ajan psalmien tarkistusjaostossa. *Teologinen Aikakauskirja* tapasi kirjailijan keväällä 2012 ja kyseli hänen ajatuksiaan Raamatun kääntämisestä sekä kokemuksistaan raamatunkäännöstyössä.

”Se oli kovaa työtä, sillä koko ajan oli kolme vaihetta päällekkäin. Piti tehdä uutta raakakäännöstä yhdestä tekstistä, muokata toista yksikön yhteisen työskentelyn pohjalta ja parannella kolmatta jaoston palautteen pohjalta. Alitajunta teki valtavasti töitä. Tätä minä tein päivät pitkät. Ja öisin kirjoitin muistioita – varsinaisia valitusvirsiä.”

Kunnas kirjoitti muistioihin näkemyksiään kielestä, kääntämisestä, runoudesta, Raamatusta ja paljosta muusta. Monia näitä tekstejä on säilynyt Kirkkohallituksen arkistossa olevassa raamatunkäännöskomitean kokoelmassa. Muistiot antavat elävän kuvan käännöstyön haasteista, myös erilaisien näkemysten törmäyksistä. Kunnas ei kaihtanut ottamasta kantaa oman kielitajunsa pohjalta esimerkiksi ongelmalliseen kysymykseen vanhurskas-sanan kääntämisestä. Sen hankaluutena hän piti sitä, etteivät ihmiset yksinkertaisesti ymmärtäneet, mitä se tarkoitti. Kunnas kirjoittaa:

Minusta tuntuu, että vanhurskas / vanhurskaus tulisi säilyttää ehdottomasti silloin kun on kysymyksessä Jumalan ominaisuus. Mutta koska ihminen ei voi olla samassa merkityksessä vanhurskas (sanotaanhan jossakin: Vain Herra on vanhurskas...) tuntuisi minusta harkittavalta

ainakin psalmeissa, joissa näitä sanoja ei selitetä, kiertää ihmisen kohdalla tätä sanaa ja korvata se sanoilla, jotka kuvaavat paremmin sitä, että on kysymyksessä Jumalaan uskovat, häntä tunnustavat, jotka Jumala on omakseen tunnustanut, jotka tekevät syntiä mutta saavat anteeksi, jotka erehtyvät mutta yrittävät uudestaan, ja jotka kaikki muodostavat tällä hetkellä suuremman kansan kuin aikoinaan pelkän pienen Israelin kansan.

”Lassi Nummi nauroi minulle: ’Oli sulla rohkeutta mennä selittämään, mitä vanhurskaus oikein tarkoittaa!’ Täytyihän sitä vähän taistella. Mutta oli minulta vähän naiivia kirjoitella tuollaisia,” hymähtää Kunnas nyt, mutta puolustaa silti yhä kantaansa.

SANA, JOKA SÄTEILEE

Teologiset huomautukset ovat muistioissa kuitenkin sivuosassa. Yleensä Kunnas kommentoi runoutta ja sen kääntämistä. Käännöstyön alkuvaiheessa pidentyissä seminaarissa helmikuussa 1976 Kunnas kuvaa kieltä kuin elävää olentoa:

Kääntäjän tulee saada kieli herättämään mielteitä, saada sana tekemään ”työtä”, toimimaan, liikkumaan, säteilemään. – – Meidän on tuotettava käännös, joka säteilee tulevaisuuteen assosiaatioita synnyttävästi, mielikuvitusta elähdyttävästi ja elämyksellisiä kielikokemuksia alati mahdollistaen.

”Aika hyvin sanottu”, toteaa Kunnas kolmekymmentä kuusi vuotta myöhemmin. ”Kieli on meille annettu väline, jolla ilmaisemme itsemme ja jonka avulla saamme kontaktin toiseen ihmiseen. Kieli tekee meistä ihmisiä. Kieli kehittyä ja sen myötä ajattelu-tapa muuttuu, siksi ajatus Raamatun muuttumattomuudesta on mahdottomuus. Asiat itsessään eivät muutu, mutta tapa sanoa ne muuttuu. Siksi Raamatukin on nähty tarpeelliseksi kääntää aina uudestaan.”

”Itse näen sanat ja asiat kuvina. Olen aina elänyt kuvien keskellä, sillä molemmat vanhempani olivat kuvataiteilijoita. Nuorena suunnittelin itsenkin kuvataiteilijan uraa, mutta se olisi ollut liiaksi vanhempieni käsialaa. Minun jutukseni tuli kuvien luominen kielellä. Kai se oli tarpeellinen irtiotto vanhemmista. En kuitenkaan kutsuisi sitä kapinoinniksi, ei sota-aikana tai heti sen jälkeen kapinoitu.

Jos minun sukupolvessani oli kapinaa, se oli vanhaa kieltä vastaan. Koimme, että vanha kieli oli muuttunut patsaaksi. Sota-aika oli valjastanut kielen propagandan välineeksi, tehnyt siitä kansakunnan mekieltä. Meidän piti rakentaa uudestaan suhteemme yhteiskuntaan ja sen tapahtumiin, etsiä vaihtoehtoja sille kielelle, jota lähihistoriassa oli käytetty.”

Kunnaksen sukupolvelle, sodan jälkeen aloitaneille modernisteille, kirjallisuuden suurena haasteena oli ennen muuta kielen uudistaminen vastaamaan jälleen todellisia ja aitoja kokemuksia. Uusi raamatunkäännös omalla tavallaan toteutti samaa päivittäessään Raamatun sota edeltävän ajan kielestä nykykieliseksi.

”Omassa työssäni minun on mahdotonta sanoa, kumpi olisi ensisijainen, kuva vai sana. Kun etsin, mitä sanoa, näen sen ensin kuvana. Esimerkiksi kuvatessaan surua runoilija ei sano ’olen surullinen’ vaan piirtää sanoin kuvan surevasta ihmisestä. Tämä oli minulle keskeistä myös psalmeja käännettäessä: pyrkiä välittämään se mielikuva, mitä psalmin tekijä on halunnut sanoa. Silloin sanatarkkuudesta on toisinaan pakko luopua.” Tätä näkemystä psalmijaosto ei aina jakanut, vaan ehdotti monille sanoille omia käännösvastineitaan. Kunnas ei ollut aina tyytyväinen. Eräässä jaostolle vastineeksi lähettämässään muistiossa hän vastustele: ”Ovatko ehdotetut korjaukset todella välttämättömiä – ovatko ne nyt enemmän ’jumalan sanaa’? Eikö Jumala ole myös antanut runoilijalle armolahjansa: runouden, Sanan, joka säteilee.”

SANATARKKUUS TOIMII AJATUSTA VASTAAN

Kunnas puolusti raamatunkääntäjänä periaatetta, jonka mukaan ”sana säteilee toisten sanojen kanssa”. Sanalla ei ole merkitystä ilman kontekstia. ”Yksittäisten sanojen merkitys yritetään usein tehdä liikukumattomaksi, mutta yksittäisen sanan merkitys on epätarkka, vasta tekstiyhteys antaa sille merkityksen. Kääntäjän pitää olla kuin lapsi, maistella sanoja, kokeilla niitä eri yhteyksissä.” Runous on siksi oikeastaan kuvien yhteensovittamista.

”Psalmin merkitys on ikuisuudessa. Se on saanut tietyn muodon kirjoittajan ajattelun ja kulttuurin kontekstissa. Kun kieli muuttuu, muuttuu aja-

tuskin ja sisältö. Mikään kielimuoto ei ole ikuinen. Käännöksen tehtävänä on yrittää tuoda esiin se, minkä takia psalmi on kirjoitettu.” Hyvä esimerkki tästä on psalmin 19 sisältämä ajatus siitä, kuinka Jumalan kunnia kaikuu ”maan ja meren ääriin”. Kunnaksen mukaan sen sanatarkka kääntäminen ei luo nykyihmisille samaa mielikuvaa kuin psalminkirjoittajan aikalaisille:

Vaikka he ajattelivat, että maa oli pannukakku alkumeren sylissä ja että sitä ympäröivät meren ääret, oli tämä ajatus kuitenkin heidän kokemuksessaan yhtä äärettömän mahdava kuin meille avaruusajan ihmisille maailmankaikkeus. Meille kuva maan ja meren ääristä on kovasti pieni. Heille se oli mahtavan suuri.

Kyseisen psalmin käännös oli yksi työläimpiä. Psalmijaoston ja käännöskomitean ehdottamien muutosten jälkeen käännösyksikkö ehdotti muotoa: ”maan piirin ja merten ääriin saakka”. Tämän jälkeenkin Kunnas toimitti keskusteltavaksi ”ehdotuksen ja nöyrän pyynnön”, jonka mukaan kohta käännettäisiin ”maan ja maailman ääriin saakka”. Hänen mielestään se toisi täsmällisesti esiin aikansa maailmankuvan, jonka mukaan maanpiirin laidoilla oleva meri oli äärialue, ei mikään lähellä oleva ”sisämeri”. Lopullisessa raamatunkäännöksessä kohta kuuluu: ”maanpiirin yli merten ääriin” (Ps. 19:5).

Muistioissaan Kunnas kirjoittaa: ”Runouden kieli on aina ollut ja tulee olemaan lukijalle eräänlainen metafyyssinen kokemus, arvoituksellinen, selittämätön ja huimaavia oivalluksia sisältävä.” Saman ajatuksen hän allekirjoittaa edelleen: ”Runon tehtävä on viedä lukija jokapäiväisen tuolle puolen, virittää lukija assosioimaan.” Moniselitteisyyttä ei tarvitse arkailla ja pyrkiä välttämään: ”Jos kääntäjä yrittää liiaksi selittää runoa, hän tekee silloin vääryyttä tekstille ja sen lukijalle.” Liiksi selitetty käännös latistaa tekstin. ”Runouden ja kirjallisuuden tärkeimpiä tehtäviä on ylläpitää kielen ja itseilmaitse jatkuvaa uudistusvalmiutta.” Juuri runon monitulkintaisuus vie lukijansa mysteerin luo. ”Runo kohottaa kuulijansa tai lukijansa. Psalmilla on oma ääni, josta muodostuu kuulijassa oma melodia. Se oli kääntäjän tarkoitus minulla.”

Vuoden 1976 kääntäjäseminaarissa Kunnas toteaa, että kääntäjän pahin virhe olisi ”tarjota valmiiksi selitetty, emotionaalisesti ja elämyksellisesti tyypistetty editio, kielen dynaamisia, mystisiä, psyyken hämääviä tiedostamattomia alueita hylkivä käännös, jossa kielellinen tapahtuma ei syvennä lukijan henkistä ja hengellistä kokemusta.” Hänen mukaansa tällaista voi verrata lastenkirjallisuudelle esitettyihin helppolukuisuuden vaatimuksiin, joita hän itse ei allekirjoita. Jos kahdeksanvuotiaalle tarjotaan vain sellaista tekstiä, joka sisältää ainoastaan hänen ikätasonsa frekvenssisananaston sanoja, miten kahdeksanvuotias voi koskaan kehittyä yhdeksänvuotiaaksi, joka ymmärtää oman ikäkautensa frekvenssisananastoa, Kunnas kysyy.

RUNOLLA ON RUNON RYTMİ

Ennen varsinaisen käännöstyön aloittamista pidetyssä kääntäjäkoulutusseminaarissa Kirsi Kunnas arveli, että lyriikan kääntämisestä tulee eräs Raamatun käännöstyön koetinkivistä. Arvelu osoittautui oikeaksi. Aikaisemmissa raamatunkäännöksissä runouden erityispiirteisiin ja tyyliin ei ollut juuri kiinnitetty huomiota. Kunnas pyrki osoittamaan, että runoudessa totuus ei ole yksittäisissä sanoissa vaan myös siinä tavassa, jolla sanat liittyvät toisiinsa.

”Käännöskomiteassa ei ymmärretty mitään runoudesta ja siitä, että runoudessa kieli vie viestiä eteenpäin liikkumalla. Runossa rytmi tukee sisällön ilmitulemista. Rytmin tehtävänä on sitoa ja päästää, hengittää ja elää, kuljettaa tietoa eteenpäin riviltä riville. Ei yksittäistä sanaa voi muuttaa ilman, että se muuttaa kokonaisuutta.” Psalmijaosto teki useita korjausehdotuksia, jotka Kunnaksen mukaan rikkoivat kokonaisrytmin ja latistivat tyylivireen ja äänenpainot. ”Juuri rytmin kuoleutuminen tekee hyvistäkin lauseista sanomalehti-ilmoituksen tai uutisen tekstiä. Hymniä ei enää ole.” Kunnas vertaa sanoja nuotteihin, jotka määrittävät, miten sävelmä kulkee. Jokaisella lauseella ja säkeellä on sisäinen logiikkansa.

Psalmin 19 alkusäkeet tarjoavat esimerkin myös tästä. Psalmin alku kuului edellisessä, vuoden 1933 käännöksessä: ”Taivaat julistavat Jumalan kunniaa, taivaanvahvuus ilmoittaa hänen kättensä tekoja.

Päivä sanoo päivälle, ja yö ilmoittaa yölle” (Ps. 19:1–2). Kunnas muotoili kohdan: ”Taivaat kertovat Jumalan suuruudesta, taivaankansi hänen kättensä teoista. Jokainen päivä julistaa niitä, yöt öitten jälkeen toistavat viestin.” Psalmijaosto kuitenkin huomautti, että alkukielessä toistetaan yksikkömuotoinen rakenne ”päivä päivälle” ja ”yö yölle”, minkä tulisi näkyä myös suomennoksessa. Se ehdotti korjausta ”Jokainen päivä julistaa niitä, jokainen yö toistaa viestin.” Kunnas protestoi: ehdotettu muutos köyhdyttää ajatuksen, sillä hymninen nousu jää tapahtumatta. Kunnaksen johdolla käännoyksikkö teki uuden ehdotuksen: ”Jokainen päivä julistaa niitä, jokainen yö toistaa viestin yölle.” Käänöskomitea kuitenkin päätyi muotoiluun: ”Päivä ilmoittaa ne päivälle, yöt julistavat niitä öille”, mutta lopulta vuoden 1992 käännökseen hyväksyttiin yksiköllinen sanamuoto: ”Päivä ilmoittaa ne päivälle, yö julistaa yölle.”

Rytmi ja taiteellinen tyyli olivat Kunnakselle erottamaton osa psalmin yleisvirettä. Vasta niiden huomioiminen siirtää hänen mukaansa alkutekstin koko informaation käännökseen ja mahdollistaa lukijan emotionaalisen lukukokemuksen. Kunnaksen lähtökohta oli se, että psalmit ovat todellista runoa, ilmaisuasunsa puolesta hioutunutta tekstiä, mikä tulee erityisen voimakkaasti ilmi silloin, kun psalmia luetaan ääneen.

”Runon ääni, melodia, auttaa kääntäjää saamaan kontaktin alkuperäisen kirjailijan ääneen ja hahmottamaan runon arkkitehtuuria. Omalle työskentelylleni oli olennaisen tärkeää, että Tapani Harviainen luki psalmit hepreaksi nauhalle. Minä kuuntelin niitä, kunnes omaksuin rytmin, painotukset ja poljennon. Pysin saamaan ne mukaan käännökseenkin.”

ESTETIIKKAA VAI DOGMATIIKKAA?

Poikkesiko Raamatun psalmien kääntäminen muun runouden kääntämisestä? ”Kyllä suurin ero oli siinä, että raamatunkääntäminen oli ryhmätyötä. Ilman muun ryhmän kontrollia työ olisi tietysti ollut vapaampaa ja tulos toisenlainen.” Käännoyksikkö ja psalmijaoston pöytäkirjoissa tulee toistuvasti vastaan jännite luovan runon ja tieteellisen tarkan käännökseen välillä. Yksikkö totesi, että työskentelyä

vaikeutti yksikön ja jaoston välinen jännite ”akseliltaan estetiikka – dogmatiikka” ja kysyi:

Missä määrin on lupa antaa käänöksessä tilaa alkutekstin taiteelliselle kompositiolle ja runokielen ilmentymille ja missä määrin on otettava huomioon perinteen mukana tullut tekstin teologinen esiyymmärrys?

Vastauksessaan jaosto kielsi jyrkästi, että sen korjausehdotusten lähtökohtana olisi pyrkimys antaa teksteille teologinen ennakkotulkinta. Se kantoi kuitenkin huolta merkityksen tarkkuudesta liian vapaaksi katsomansa runollisen käännökseen asemesta:

Annetaanko etusija psalmien esteettis-kirjalliselle muodolle vai niiden uskonnollis-ajatukselliselle sisällölle. Jaoston mielestä Raamatun luetaan ensisijaisesti merkityksen vuoksi. Taiteellisia näkökohtia on syytä ottaa huomioon kaikkialla, missä se vain merkitystarkkuuden kärsimättä on mahdollista.

Runoilijan näkökulmasta tällainen sisällön ja muodon erottaminen oli mahdotonta. Kunnaksen mukaan runojen, kuten psalmien, kääntäjän pitää itsekkin olla runoilija, luova runon tulkki. Ellei tästä päästäisi yhteisymmärrykseen ”uudesta suomennoksesta tulee jonkinlaista kollektiivirunoutta ja se kolistelee samaan malliin kuin nykyisen Kirkkoramatun [= vuoden 1933 käännos] psalmit. Kuitenkin uudelta suomennokselta on nimenomaan toivottu, että siinä liturgian ja ääneen lukemisen vaatimukset otettaisiin vakavasti.”

Muistioita lukiessa ei voi välttyä ajatukselta, että toisinaan Kunnas tunsu turhautuvansa. Tästä huolimatta hän tiesi vastuunsa: suomen kielen asiantuntijana juuri hänen piti saada hepreakielinen ajatus taipumaan suomeksi. Tässä työssä alkukielen asiantuntijat olivat enemmän apuroolissa. Eräissä muistiossa hän kirjoittaa:

Kyllähän minä pesisin mielelläni käteni kuin Pilatus ja ajattelisin että pankoot mitä panevat, itsepäähän vastaavat, mutta kun itsepsaintaisesti haluan olla tyrkkimässä asioita siihen suuntaan että tekstin sisäinen totuus tulisi esiin niin hyvin kuin mahdollista, en osaa vaieta.

Oma ääni ei silti aina tahtonut kuulua. Psalmin 33 jakeessa kolme kehoitettiin vuoden 1933 käännöksessä veisaamaan Herralle ”uusi virsi”. Kunnas muutti kohdan kuulumaan: ”Kohottakaa hänelle uusi laulu”, mutta tarkastusjaosto ei pitänyt muuttoa luontevana vaan halusi palauttaa virsi-sanana. Sen ehdotus oli: ”Virittäkää hänelle uusi virsi.” Kunnas vastusti ehdottomasti virsi-sanana, sillä se ”on kyllä minun korvaani aika lailla luterilainen sana”. Heprealaiset eivät kunnan protestanttien tavoin ”veisanneet virsiä” vaan lauloivat lauluja. ”Asetan kysymyksenalaiseksi virsi-sanana käytön lyyrain ja harppujen ja sen aikaisen laulukäsitteen valossa.” Näkemystään Kunnas perusteli muistiossa liuskamittaisella selvityksellä muinaisheprealaisesta musiikista, mutta parahtaa lopuksi:

Psalmien kolmiporras-vaiheiseksi rakennettu suomenostyö kaikkine muutosehdotuksineen ja kompromisseineen näyttää uhkaavasti tappavan sen vähänkin laullisuuden, runollisuuden, jota niihin on yritetty alkuvaiheessa. Joten kai on samantekevää, miksi niitä kutsutaan.

Tässä tapauksessa kompromissiratkaisussa päädyttiin kuitenkin lähemmäs Kunnaksen ehdotusta ja vuoden 1992 suomenostuksen mukaan kehoitus kuuluu: ”Virittäkää hänelle uusi laulu.” Myöhemmissä psalmikäännöksissä Kunnaksen ehdotus toteutui sellaisenaan. Esimerkiksi Psalmi 96 alkaa: ”Laulakaa Herralle uusi laulu!”

Käännösyksikkö laati aluksi suomenostehdotuksen kaksikymmentä yksi psalmia käsittäneestä valikoimasta, joka ilmestyi vuonna 1978. Psalmien kääntämiseen palattiin vasta 1980-luvun puolivälissä, lähes kymmenen vuoden tauon jälkeen. Jälleen Kunnas pyydettiin mukaan, mutta tällä kertaa tarkastusjaostoon yhdessä Ilmari Soisalon-Soisen ja Anneli Aejmelauksen kanssa. ”Meidän tehtävämme oli katsoa, että uudet käännökset saadaan samoille linjoille, joiden mukaan ensimmäiset psalmit oli käännetty. Sain toisen näkökulman työskentelyyn. Kyllä silloinkin käännösyksikkö sai pettyä, kun menimme heidän ehdotuksiaan muuttamaan.” Kaiken kaikkiaan käännösprosessi tuntui kuitenkin työläältä, raskaalta ja byrokraattiselta. Vajaa vuosi tarkastusjaostossa riitti ja Kunnas pysyi siitä eroa.

Hänen tilalleen jaoston suomenkielen asiantuntijaksi tuli Lassi Nummi.

Yli kolmekymmentä vuotta myöhemmin Kunnakselta riittää enemmän ymmärrystä koko prosessille. ”Kyllä kompromissi voi olla lopulta paras ratkaisu. Ei sen täydy olla vesitys vaan kultainen keskite. Onhan rajat asetettava. Ei voi koko ajan ja loputtomasti riidellä merkityksistä tai kyseenalaisuudesta niitä. Jos ei ole aitaa, ei sen ylikään osaa hypätä.”

TYÖ JA SEN HEDELMÄT

Mitä raamatunkääntäminen opetti? Miten nykyinen käännös on mielestänne onnistunut? ”Kyllä minä tykkään. On se joka tapauksessa onnistuneempi kuin vanha käännös. Käännöstyön ansiosta olen lukenut Raamatun ainakin kaksi kertaa lävitse. Nuorempana en ollut Raamattua näin tarkasti lukenut. Kielellisesti minulle antoivat tuolloin enemmän vaikutteita Edith Södergranin runot.”

”Minulle Raamattu kertoo ulottuvuudesta, johon ihminen aina pyrkii, sekä korkeammalle että inhimillisemmäksi. Raamattu on tämän pyrkimyksen tuote, kiinnostava ihmisen kasvu- ja kehitystarina ja siinä mielessä pyhä kirja. Mutta mahtaako Raamattu pysyä niin tärkeänä, että se käännettäisiin vielä uudestaan? Ihan hevillä ei siihen rulljanssiin varmasti lähdetä. Mutta on hienoa, että sanomalehdissä vieläkin, ainakin *Aamulehdessä*, julkaistaan joka päivä raamatunlause päivän tunnussanana. Se on kuin paimensauva, joka muistuttaa, että ihminen on sielullinen olento.”

”Näin jälkikäteen arvioiden positiivista oli se, kun sai parantaa omaa ilmaisuaan. Ei minulle jäänyt käännöstyöstä kaunaa mitään kohtaan. Kaikki työ opettaa. Tekniikka parani ja tyydytystä sai siitä, kun löysi hyvän ratkaisun.” Entä onko raamatunkääntäminen vaikuttanut omaan tuotantoonne? ”Siihen en sano mitään. Sitä saavat muut tutkia!”